

MÉSZÁROS István László¹
adjunktus, rektorhelyettes, SZPA
csatlakozott kutató, PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2022.06.01.13

**A joguralom elvét megalapozó elemek
a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban**

Elements Establishing the Principle of the Rule of Law in Vetus Testamentum and Novum Testamentum
Our study undertakes to explore the Old and New Testament roots of the rule of law. It shows that the roots go back to the Mosaic laws and the organization of the ancient Jewish state based on them, an ancient state based primarily on laws. It points out that from the aspect of state and legal theory, the uniqueness of the Mosaic laws lay in the presentation of the supremacy and primacy of the law. This principle was reflected in the fact that no one, neither the king nor any leaders, could set themselves above the law. In addition, according to the specific laws concerning Israel's kings, the exercise of royal power was even more confined within the framework of the law. We present that the principle of governance bound by law is part of the social teaching of both the Old and the New Testaments. All of this – in interaction with the related elements of ancient Greek-Roman political philosophy – played a prominent role in the fact that it was the Judeo-Christian culture where the idea of the rule of law spread and became the basic principle of the political and legal system of the states belonging to this circle.

Keywords: Mosaic Law, Torah, Decalogue, Deuteronomy Law of the King, Torah of the King, Lex Rex, rule of law, Rechtsstaat

1. Bevezetés

A jogállamiságra, mint a hatalomgyakorlás joghoz kötöttségét hangsúlyozó, az önkényes hatalomgyakorlásnak gátat állító elvre a zsidó-keresztény kultúrkör szinte valamennyi állama alapelveként tekint. Az Európa Tanács és az Európai Unió a tagállamisági követelményeik közé sorolják. Jelentősége ellenére a jogállamiság tartalma nincsen pontosan definiálva, sőt különbségek vannak magának a fogalomnak a megnevezésében is. Az angolszász jogcsaládban rendszerint joguralomról (*rule of law*), a kontinentális jog területén jogállamiságról (*Rechtsstaat*, *État de droit*) beszélnek, de még a kontinentális Európában is vannak megközelítési különbségek, például francia és német vonatkozásban.² Mindezek már önmagukban is tartalmi eltérésre vezetnek. A hagyományos angolszász értelmezés nincs egy meghatározott államberendezkedéshez kötve, hanem kifejezetten a jog (törvény) uralmára fókuszál. A kontinentális viszont átvezet az államszervezés területére is. Így például a jogállamiságot

1 A szerző ügyvéd, 1990 és 1998 között az Országgyűlés Emberi Jogi Bizottságának alelnöke, 1994 és 1995 között az Alkotmányügyi, Törvényelőkészítő és Igazságügyi Bizottságának, majd 1996 és 1998 között az Európai Integrációs Ügyek Bizottságának tagja, 1994 és 1998 között az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése Jogi Bizottságának tagja volt. A tanulmány K138899 azonosító számú OTKA kutatási projekt (2021–2025) keretében készült. Rövidített változata a „*Vetus et Novum Testamentum jogi relevanciája*” című konferencián 2022. június 3-án hangzott el.

2 Lásd hozzá VARGA Zs., Jogállamiság 347–378.; HEGEDŐS, A jogállamiság fogalmának teoretikai problémái az Európai Unió jogfelfogásának vonatkozásában 5–24., TÓTH J., A jogállamiság tartalma 197–212.

összekapcsolja az államhatalmi ágak elválasztásával,³ sőt ma már magával a demokratikus állambe rendezkedéssel⁴ és az alapjogvédelem intézményi háttérének kiépítésével, annak szervezeti megoldásaival is. Az pedig, hogy mindezek milyen formákban működnek, még tovább polarizálja a nézeteket.

A tartalmi eltérések ellenére azonban a joguralom és a jogállamiság magját illetően vannak próbálkozások egyfajta közös nevező kialakítására, miszerint a törvényesség, az önkényesség tilalma, a jogbiztonság, a törvény előtti egyenlőség és diszkriminációmentesség, az alapjogok tiszteletben tartása, valamint a független és pártatlan bírászkodás biztosítása áll a középpontban.⁵ A törvényesség a jog (törvény) felsőbbségét és elsőbbségét jelenti, miszerint senki sem állhat a törvények fölött. Az előzetesen megalkotott törvények mindenkit, azaz a hatalomgyakorlókat és a kormányzottakat egyaránt kötelezik. Az önkényesség tilalma abban jelenik meg, hogy a kényszerítés erejével rendelkező közhatalom gyakorlói nem cselekedhetnek önkényesen, saját, tetszőleges belátásuk szerint, hanem csak azt tehetik meg, amire a jogszabályok felhatalmazzák őket. Mérlegelési jogkörüket is a törvényes célokhoz kötötten, a közjó, az emberek javainak előmozdítása és védelme érdekében kell észszerű keretek között gyakorolniuk. A jogbiztonság megvalósulásához a jogoknak és kötelezettségeknek előre láthatóknak és világosaknak kell lenniük, míg a törvény előtti egyenlőség és diszkriminációmentesség azt jelenti, hogy a törvényeket mindenki egyformán, személyválogatás nélkül kell alkalmazni a szabályozás hatálya alá tartozó területeken, továbbá a törvények hátrányos módon nem különböztethetnek meg meghatározott személyeket. Az alapjogok tiszteletben tartása annak elismerését jelenti, hogy az ember egyetemes, alapvető és elidegeníthetetlen jogaiban az emberi méltóság testesül meg, így ezek nem a közhatalom adományai, hanem függetlenek attól.⁶ Ezért az állam köteles elismerni és védelmezni úgy az emberi méltóságot, mint az abból fakadó említett jogokat. Végezetül a független és pártatlan bírászkodás a külső befolyásmentesség biztosításában jelenik meg a jogviták elbírálása során.

Az a tény, hogy a jogállamiság eszménye a zsidó-keresztény kultúrkörben fejlődött ki és vált általános államszervezési elvvé, nem választható el az Ó- és Újtestamentum társadalmi, politikai és jogi kihatásától. A társadalom- és államszervezést, továbbá a jogalkotást illetően ugyanis mindkét szövegtest számos olyan leírást és követelményt tartalmaz, ami az emberi hatalomgyakorlás önkényességének kíván gátat szabni. Ezek között is meghatározó szereppel bír a törvények és az emberi uralom viszonya, a kettő közötti elsőbbség kérdése, melyet illetően a Biblia az (isteni örök) törvénynek tulajdonít elsőbbséget. Ebből eredően a joguralom több részelemét illetően is megjelennek a Bibliában azok az előképek, amelyek inspirációt adtak és döntően hozzájárultak a jogállamiság eszmény kifejlődéséhez.

3 A jogállamiság helyzete az Európai Unióban 1.

4 Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1990. évi koppenhágai Emberi Dimenziók Értekezletén elfogadott zárodokumentumának I/3. pontja szerint: „*democracy is an inherent element of the rule of law*”. Document of the Copenhagen Meeting 1-26.

5 A Velencei Bizottság egy 2011-es jelentésében tett kísérletet egy konszenzusos definíció kialakítására. Lásd Report on the rule of law 1-16.

6 *Albert Venn Dicey* angol jogászprofesszor az 1885-ben megjelent híres *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* című művében elvi érveléssel szövegi le: „*az alkotmányjog vagyis ama szabályok, melyek a külföldi államokban rendszerint az alkotmány-kódexbe vannak felvéve, nem forrásai, hanem folyományai a bíróság körülírt és elismert egyéni jogoknak (...)*”. Magyar nyelven lásd DICEY, Bevezetés az angol alkotmányjogba 192.

2. A joguralom eszméjének bibliai értelmezése

2.1. Az európai állam- és jogfejlődés Bibliáig nyúló gyökerei

A joguralom eszméje az uralkodás törvények alá rendelésének, törvényi keretek közé szorításának, azaz a „törvények uralmának” elgondolásaként már az antik (görög-római) politikai filozófiában – így Platónnál, Arisztotelésznél és Cicerónál – is megjelent.⁷ Alig esik szó azonban arról, hogy a gyökerek még ennél is régebbre nyúlnak: a mózesi törvényekig és az ókori zsidó állam ennek alapján történő megszervezéséig, függetlenül attól, hogy aztán annak gyakorlatában mennyire érvényesült. A törvények felsőbbségének és elsőbbségének princípiuma azonban a két kőtáblára rögzített *Dekalogosznak* (Tízparancsolat) való általános alárendeltségi követelmény formájában, számon kérhető vezérelvként, az ókori zsidó államban a szuverén államiség fől számolásáig mindvégig jelen volt. Több-kevesebb sikerrel igyekezett sakkban tartani az államvezetőket, a kormányzó elitet is. Az Ó- és Újtestamentum könyvein isteni követelményként vonul végig a törvények alá rendelt kormányzás előírása, mely követelmény – az antik politikai filozófia idevonatkozó elemeivel kölcsönhatásban – döntő szerepet játszott a jogállamiság doktrínájának kialakulásában.

A *Dekalogosz* rendszerint csak mint a judaizmus és a kereszténység alapját képező legfontosabb vallási és erkölcsi parancsolat-együttes jelenik meg a közgondolkodásban. A mózesi törvényeket felölelő *Tórát* pedig – a *Dekalogosz* kivételével – mindössze a zsidó vallásjoggal azonosítják. Ennél azonban az *Isten* és ember, valamint az ember és az ember viszonyára vonatkozó parancsolatok és a *Tóra* egésze is messze többről szólnak. A *Dekalogosz* olyan, az emberiség létalapját képező egyetemes alapértékeket nyilvánít ki, melyek az emberi együttélés jogi alapszabályaként is rögzültek.⁸ A *Dekalogosz* állam- és jogelméleti vetületéről pedig szinte egyáltalán nem esik szó, holott *erga omnes* hatályú értelmezése okán fundamentumát képezi a joguralom és a jogegyenlőség elvének, miközben az ember természetes (emberi) jogainak első egyetemes kinyilatkoztatásának is tekinthető.⁹ Olyan normatestről van tehát szó, ami túl azon, hogy az ókori izraeli állam tételes jogának a fundamentuma volt, a társadalom- és államszervezés alapjait illetően is egyetemes jelentőséggel bír.

Ez a kihatás vonatkozik az írott *Tóra* (Mózes öt könyve, görögül *Pentateukhosz*), valamint az ezt magában foglaló Ótestamentum (Héber Biblia avagy *Tanakh*) egészének állam- és jogelméleti vetületére is. A tórai jog eleve több egy elméleti konstrukciónál, hiszen egy konkrét állam, az ókori Izrael jogrendszerét képezte, jogtörténeti tényként veendő számba. Mindemellett nem korlátozódik a szakralitás területére, nem csak vallási előírásokat tartalmaz, hanem az emberközi viszonyokra vonatkozó magánjogi és közjogi előírásokat is.¹⁰ Ezen felül a *Tóra* messze túlmutat a zsidó nép és ókori állama horizontján, a kifejezetten csak a zsidó népet kötelező rendelkezéseken. A Mózesen keresztül Izraellel

7 PLATÓN, Törvények 715d; ARISZTOTELÉSZ, Politika III. könyv 1287a; CICERO, Oratio pro Cluentio 53.146.

8 A *Dekalogosz*-normák többségének megsértését a mózesi törvények konkrétan szankcionálták is, tehát nem tekinthetők pusztán szakrális vagy erkölcsi törvénynek, azaz a római jog fogalomtárát használva – különösen az emberközi viszonylatra vonatkozó parancsolatok – „*ius*”-nak minősültek, nem pusztán a „*mos*”, illetve „*fas*” kategóriájába tartoztak. Ami pedig az egyetemességet illeti, nem véletlen, hogy a *Dekalogosztól* függetlenül, vele párhuzamosan az emberi élet, a tulajdon és a házasság védelme a zsidó-keresztény kultúrkörön kívül eső civilizációk jogrendjének is szerves részévé vált.

9 A *Dekalogosz* tiltó rendelkezései (ne ölj, ne lopj stb.) a tiltásokkal védett alapjogokra (élet, szabadság, tulajdon stb.) mutatnak rá, megsértésük tiltásával fejezve ki azok sérthetetlenységét.

10 Az ókori társadalmakban még nem különültek el élesen egymástól a vallási, erkölcsi és jogi normák, se a szabályozás tárgyát, sem pedig a szankcionáltságuk milyenségét illetően. A *Tóra* is vegyesen tartalmazza ezeket.

kötött szövetség keretében kihirdetett törvény („mózesi törvények”) rendelkezéseinek jelentős része ugyanis – a szakrális jellegű parancsolatok kivételével¹¹ – az egész emberiségre érvényes, egyetemes előírást képez,¹² illetve ilyen irányelvként szolgál.

Ez nem csak a mózesi törvények egyetemes érvényű morális (etikai) jellegű előírásaira áll,¹³ hanem irányelvi jelleggel számos közjogi (államjogi, államigazgatási) természetű rendelkezésére is. Ezek ugyan a maguk konkrétságában csak a zsidó népre kötelezőek a saját nemzetállamában,¹⁴ alapelveik mégsem szűkülnek kizárólag a zsidó államiségra. A *Tóra* közjogi jellegű rendelkezései mögött ugyanis számos, a zsidó teokrácián túlmutató, általános érvényű állam- és társadalomszervezési elv húzódik,¹⁵ ami mintát, kor-független útmutatást ad minden más államalkotó politikai közösség számára is és a Biblia ismeretének elterjedése mentén ekként is fejtették/fejtik ki hatásukat.¹⁶ Többek között ilyen a törvények uralmának alapelve is. Az Újtestamentum maga is megerősíti és *Jézus Krisztus* tanításának fényében tovább artikulálja a tórai állam- és jogelméletet,¹⁷ amely a kereszténység elterjedése révén döntő hatást gyakorolt az európai állam- és jogfejlődésre.

Tanulmányunkban ebből a körből a joguralom (*rule of law*) központi követelményének, a törvények elsőbbségének és felsőbbbbségének (törvényesség), illetve ezen belül kifejezetten az államvezetés joghoz (törvényhez) kötöttségének bibliai gyökereire (előképre) kívánunk rámutatni.

11 Tematikus megközelítés alapján a *Tóra* parancsolatait hagyományosan három nagy csoportra osztják: (1) morális (etikai) jellegű, (2) rituális (ceremoniális) jellegű és (3) ítélkezési (jogalkalmazási), illetve közjogi (államjogi, államigazgatási) jellegű rendelkezések. Ezek között vannak olyanok, amelyek természetük szerint egyszerre több kategóriába is beletartoznak. A *Tóra* ezeket nem listaszerűen tartalmazza (nem rendezi egységes kódexbe), hanem szétterítve, történeti, illetve történelmi leírások közé vegyítve, pontos számuk említése nélkül, ami ettől függetlenül semmivel nem csökkenti a rendelkezések súlyát, nem homályosítja el azok mibenlétét. Az idők folyamán a rabbik rendszereztek ezeket a normákat és összeállították a tórai parancsolatok jegyzékét, aminek eredményeként végül *Maimonidész* (1138-1204) révén alakult ki az isteni parancsolatok (*micvák*) 613-as (248 cselekvő és 365 tiltó rendelkezésből álló) listája. A számlálás nehézségét többek között az is jelenti, hogy vannak olyan rendelkezések, amelyek többször is szerepelnek a *Tórában* (például a szombat megtartásának kötelezettsége), vagy pedig eleve konkrét helyhez és időhöz van kötve az érvényességük (például a mózesi Szent Hajlék felépítésének szabályai). Nehézséggel jár az egyes parancsolatokat indokoló járulékos rendelkezések besorolásának kérdése is. A jelen tanulmányban, nem bonyolódva bele a számlálás problematikájába, a 613-as jegyzéktől függetlenül vesszük figyelembe a bibliai szöveget, úgy ahogy az áll, kifejezetten annak jelentéstartalma szerint, mint tették ezt korról korra a keresztény szerzők. A tematikus felosztást illetően lásd AQUINÓI, A Summa Theologiae kérdései a jogról XCIX.4; KÁLVIN, Institutio IV.20.14; a kortársak közül RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 9-35.; WEISZ, A Tórában, ami Mózes 5 könyve, található 613 parancsolat, *passim*.

12 Legalábbis a hipotézisek és diszpozíciók vonatkozásában. A szankcionálás kérdését illetően – miként *Kálvin* is írja – a különböző népeket jellemző társadalmi körülmények nyilvánvalóan különbségekre vezetnek. Lásd KÁLVIN, Institutio, IV.20.16.

13 A morális (etikai) jellegű parancsolat-együttes bázisa maga a *Dekalogosz*, de idetartoznak az emberközi viszonyokat belőle fakadóan szabályozó normák is a lényegi tartalmukat illetően, mint például az önhibájukon kívül rászorultak (özvegyek, árvák) megsegítése, emberrablás tilalma, az anyagi kihasználás tilalma, kereskedelmi és adásvételi csalás tilalma, félrevezetés tilalma, alkalmazottakkal szembeni embertelen bánásmód tilalma, szótartás kötelezettsége, munkabér időben történő kifizetése, vérfertőzés tilalma, stb.

14 Az ókori Izrael területén (az „Ígért földjén”, illetve a „Szentföldön”) létrehozott szuverén zsidó nemzetállamban.

15 Így a mérsékelt kormányzás elve, hatalommegosztás, törvények uralma, független és pártatlan bírászkodás, alapjogvédelem, részvétel elve, nyilvánosság elve, a politikai rend szuverén államokra épülő modellje/víziója a világbirodalmi rendszerépítéssel szemben.

16 V. Mózes 4:6; Róma 15:4; I. Korinthusz 10:11.

17 Például a szolgáló hatalom elvének, továbbá az államhatalom erkölcsi legitimitációhoz kötöttsége, a vallásszabadság, a rabszolga felszabadítás követelményeinek megjelenítésével, a természetjogi gondolkodás hangsúlyossá tételével és továbbfejlesztésével, az emberi méltóság tiszteletének a társadalmi lét középpontjába állításával a kölcsönös szeretet parancsa alapján.

2.2. Törvényközpontú társadalom- és államszervezés

Az ókori izraeli társadalom- és államszervezés fókuszában a törvényközpontúság állt, ami hangsúlyosan szembeállítja az erre épülő politikai rendszerteremtést az ókori keleti despotizmus politikai modelljével.¹⁸ Míg a környező népeknél az uralkodó istenítése, kultikus tisztelete volt az általános (neki isteni származást tulajdonítottak, vagy az istenek földi megtestesülésének tartották, vagy isteni/földöntúli tulajdonságokkal ruházták föl) és ezért teljhatalmat tulajdonítottak neki, addig az izraeliták a törvényt tartották isteni eredetűnek.¹⁹ A vezetők megmaradtak közülük való, földi embernek, még ha olyannyira karizmatikus személyek voltak is, mint például Mózes, vagy Dávid, akik ugyanúgy a törvény alá vannak rendelve, mint a nép. Hogy mennyire nem fért bele az izraelita emberképbe az ember istenítése, azt jól jelzi az emberi formában megtestesült Jézus Krisztus ösztönös elutasítása is az izraelita vallási elit által. Bár a jogrendnek (nem csupán az ősi szokásjognak, hanem rendszerint az uralkodó által alkotott jognak is) isteni eredetet tulajdonítottak az ókori Kelet világában, ezeknek a normáknak – az izraelita modelltől eltérően – fölötté állt az uralkodó képében megtestesülni vélt „istenség”, aki ő maga volt a szuverén, és ezért a jogrendet is „isteni” kényére, kedvére változtathatta.²⁰

A Tóra normáinak, benne a summáját képező Dekalogossal, korabeli különlegességét jogelméleti szempontból ezzel szemben az adta, hogy az államvezetők által felülírhatatlanul, általános érvénnyel mindenkire, az izraelita társadalom aprajára és nagyjára megkülönböztetés nélkül vonatkoztak. Vezetők és vezetettek egyaránt alá voltak rendelve. A Tóra kihirdetett, így mindenki által előre megismerhető útmutatást tartalmazott. Normái ismeretének elsajátítása általános kötelezettséget képezett, azt maga a Tóra írta elő.²¹ Erre a törvényközpontúságra utal az izraeliták „Tóra népeként” való emlegetése is. A törvényközpontú társadalom- és államszervezés pedig élesen különbözött a korra általánosan jellemző uralkodóközpontú politikai rendtől.

A törvényközpontúság tükröződik többek között²² abban is, hogy a Tóra szerint a bírák a törvényen, a legfelsőbb törvényszék törvényértelmező döntésein és Istenen kívül senki másnak nem voltak alárendelve. Nem a király akaratát, hanem a törvény erejét voltak hivatottak érvényesíteni. Mintegy a bírászkodás függetlenségét deklarálták azok a tórai rendelkezések, amelyek kihangsúlyozták a bírák Isten előtti felelősségét azzal, hogy Istentől eredő tekintélyt tulajdonítottak a bírói

18 Önmagában is jelzésértékű a szembeállítást illetően az a történelmi kontextus, hogy a mózesi törvény kihirdetésére az ókori istenkirályság eszméjén alapuló (a Dekalogosz preambuluma által „szolgaság házában” minősített) egyiptomi rabszolgatartó monarchiából való kivonulást követően került sor.

19 Hammurabi a törvénykönyve bevezetőjében, önmagát a „holdisten” alkotta királyi magzatnak nevezve, az „istenektől kapott” saját királyi nagyságát és hatalmát hosszan ecsetelve és földöntúli dimenzióba helyezve törekszik kihangsúlyozni az általa, mint király által kihirdetett törvény tekintélyét (lásd Kmoskó Mihály magyar fordítását, valamint KAJTÁR – HERGER, Egyetemes állam- és jogtörténet 22-25.). Ezzel szemben a Tórában éppen a fordítottja történik: a törvény alapozza meg a királyi hatalmat („szüli” a királyt), és rögtön törvényi keretek közé is zárja. Az izraelita király nem számított szuverén jogforrásnak: „Rex est rex secundum legem, sed non est dominus et rex legis” (a király a törvény szerint király, de nem a törvény ura és királya – lásd RUTHERFORD, Rex Lex, XXVII. fejezet: Whether or no the King be the sole, supreme and final interpreter of the law).

20 A jogi szekularizáció fogalmához és a keleti jogi kultúrák jogfelfogásához lásd KAJTÁR – HERGER, Egyetemes állam és jogtörténet 22-25.

21 V. Mózes 6:6-7; 31:9-12, valamint 31:19.

22 A törvényközpontúság a tórai jog és az annak alapján álló társadalom- és államszervezés mentén a korabeli viszonyok adottságai által behatároltan, kezdetleges formában és relatív hatékonysággal bár, de a joguralom számos részelemét megjelenítette. Így felismerhetők ezek sorában a törvényesség mellett a törvény előtti egyenlőségnek, a jogbiztonságnak, a bírászkodás függetlenségének és pártatlanságának és az alapjogvédelemnek az előképei is.

ítéleteknek, feltéve, ha azok valóban az egyébként is isteni kinyilatkoztatásnak tartott törvényen és valós bizonyítékokon nyugszanak.²³

2.3. Törvény alá rendelt hatalomgyakorlás: a király-törvény

A Tóra az – ókori izraeli állam vetületében – általánosan kötelező hatályának és a törvény előtti egyenlőség korai követelményének²⁴ hangsúlyozása mellett külön is kitér az államvezetők törvényhez kötöttségére. Erről tanúskodik a kifejezetten a királyi hatalomgyakorlásra vonatkozó normatest, a Második Törvénykönyvben²⁵ található úgynevezett király-törvény.²⁶ Ez a szakasz a Tóra közjogi normáinak egyik legfontosabb, történelemformáló, Izraelen túlmutatóan az egész emberiség részére útmutatást adó része. Bár konkrétan a királyi hatalomról szól, a benne foglaltak általános értelemben is vonatkoznak az államvezetés minden formájára.

Önmagában is üzenetértékű, hogy ezt a normaszakaszt az írott Tórában szerkezetileg közvetlenül megelőzi a független igazságszolgáltatásról szóló corpus.²⁷ Ez a törvényesség követelményének a mindenkorai kormányzással szemben is nyomatékos hangsúlyt ad. Mint a következőkben látható, a király-törvény nemhogy privilégiumokkal nem ruházza föl a királyokat, hanem egyenesen megtilt számukra több olyan dolgot, amit egyébként mások megtehettek. Mindemellett különös nyomatékkal figyelmezteti őket a törvények megtartására és a hatalmi visszaéléstől való tartózkodásra. Speciális hangsúllyal írja elő a király részére a hatalomgyakorlás törvényhez kötöttségét. A vonatkozó rendelkezések ekként szólnak erről:

„Mikor bemegy arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néked, és bírod azt, és lakozol abban, és ezt mondd: Királyt teszek magam fölé, miképpen egyéb népek, amelyek körültem vannak: Azt emeld magad fölé királyul, akit az Úr, a te Istened választ. A te atyádfiai közül emelj magad fölé királyt; nem tehetsz magad fölé idegent, aki nem atyádfia. Csak sok lovat ne tartson, és a népet vissza ne vigye Egyiptomba, hogy lovat sokasítson, mivelhogy az Úr megmondta nektek: Ne térjetelek többé vissza azon az úton! Sok feleséget se tartson, hogy a szíve el ne hajoljon; se ezüstjét, se aranyát felettébb meg ne sokasítsa. És mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek

23 „Ne legyetek személyválogatók az ítéletben: kicsinyt úgy, mint nagyot hallgassatok ki; ne féljete senkitől, mert az ítélet az Istené; ami pedig nehéznek tetszik néktek, én előlme hozzátok, és én meghallgatom azt.” (V. Mózes 1:17). A legfelsőbb törvényszékről lásd: V. Mózes 17:8-12. A tórai igazságszolgáltatás témájában lásd RUFF, A zsidó joggyakorlat bibliai alapjai Jézus korában 123-135.

24 A törvény előtti egyenlőség követelményét az igazságszolgáltatás pártatlanságának (a részrehajlás tilalmának) hangsúlyozásával fejezi ki a Tóra: „Ne legyetek személyválogatók az ítéletben: kicsinyt úgy, mint nagyot hallgassatok ki;” (V. Mózes 1:17a). „Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben; ne nézd a szegénynek személyét, se a hatalmas személyét ne becsüld; igazságosan ítéld a te felebarátodnak.” (III. Mózes 19:15). „Él ne fordítsd az ítéletet; személyt se válogass, ...” (V. Mózes 16:19a). „Egy törvény legyen nálatok: a jövevény olyan legyen, mint a bennszülött ...” (III. Mózes 24:22a). A kor viszonyai között és a későbbi korokra zsidó-keresztény kultúrkörben való hatásuk okán ezek a törvényi előírások annak ellenére is történelmi jelentőséggel bírnak, hogy a nők jogi státusza nem érte el a férfiaké szintjét (például öröklési jogukat, perbeli tanúskodási jogukat illetően) és – noha adósrabszolgaság formájában és abban is számos korlátozással – a rabszolgaság is fennállt. A részrehajlás tilalmának tórai rögzítése az Újtestamentum tanításával (Galátzia 3:26-28) tovább formálva kovászává vált a törvény előtti egyenlőség és az egyenjogúság elvek újkorai tartalma kialakulásának.

25 Második Törvénykönyvnek (*Deuteronomium*) Mózes ötödik könyvét nevezi a Septuaginta és a Vulgata.

26 V. Mózes 17:14-20.

27 V. Mózes 16:18-20; 17:8-13. Jelentőségét nem csökkenti, hogy a Dávid házából származó királyok maguk is eljártak bíróként: II. Sámuel 15:2; I. Királyok 7:7; 72. Zsoltár 1-4.

mását a Lévitá-papokéból. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden igéjét, és e rendelkezéseket, hogy azokat cselekedje. Fel ne fuvalkodjék az ő szíve az ő atyjafiai ellen, se el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra, hogy hosszú ideig éljen az ő országában ő és az ő fiai Izráelben.”²⁸

2.4. Az államvezetés deszakralizálása

A király-törvény világossá teszi, hogy a király az „*atyafiak*” (azaz testvérek, nemzettársak) közül való, tehát nem valamiféle földöntúli lény, istenség inkarnációja, vagy leszármazottja, hanem maga is halandó, földi ember. Akkor is, ha kiválasztásában adott esetben isteni elrendelés is szerepet játszik. A király és a nép közötti viszony vonatkozásában az „*atyafiúság*” hangsúlyos (háromszoros) kinyilvánításával nyomatékosítja, hogy a királynak nem alattvalókként, hanem „*atyajafiaiként*” (testvéreiként) kell tekintenie a kormányzottakra, azaz védelmezőjüként kell kormányoznia, nem pedig uralkodni fölöttük.²⁹ Mivel isteneket nem lehet a törvények alá rendelni, a törvények primátusa elvének alapfeltétele ez a tórai államkép, ami az ókori keleti despotizmussal szemben deszakralizálta az államvezetői tisztséget.

A polgári kormányzás intézménye a tórai leírás szerint isteni akaratot tükröz ugyan,³⁰ amit az Újtestamentum maga is kifejezésre juttat,³¹ a kivitelezése azonban emberi feladat és felelősség.³² A részvétel benne senkit sem avat „istenné,” nem tesz tévedhetetlenné, nem emel a törvények fölé. Ez még a földi teokráciában is így van, ami bár „istenuralmat” jelent, de nem azt, hogy maga a vezető lenne isten. Maga a *Dekalogosz* első parancsolata („*ne legyenek néked idegen isteneid énelöttem*”)³³ is eleve kizárja az államvezetők istenítését.

28 V. Mózes 17:14-20.

29 Kálvin János is megjegyzi, hogy a törvény az „*atyafiak szót szándékosan használja, nehogy [a királyok] azt képzeljék: eltöröltetett a testvériség törvénye, mert ők lettek a nép fölé állítva, hanem inkább tanulják meg mindenkinek úgy a gondját viselni, mint (saját) tagjaiknak.*” KÁLVIN: A törvény harmóniája – Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez 345. Rotterdami Erasmus ekként ír erről: „*Ha az Írás nem akarja, hogy a zsidó király göggyében népe fölé emelkedjék, testvéreknek nevezve őket és nem szolgálknak, még kevésbé teheti ezt keresztény fejedelem a keresztényekkel szemben, akiket Krisztus is, a fejedelmek fejedelme, testvéreknek nevezett.*” ROTTERDAMI, A keresztény fejedelem neveltetése 44. Lásd még MAIMONIDES, Mishneh Torah, Kings and Wars, 2. fejezet utolsó bekezdés.

30 A polgári kormányzás isteni jog szerinti eredete a noahita szövetség azon parancsolatán nyugszik, ami az emberiség számára konkrét kötelezettségként írta elő az igazságszolgáltatás megszervezését és működtetését, ami az emberközi hatalomgyakorlás fundamentumát képezi: „*De a ti véretek, amelyben van a ti éltetek, számon kérem; számon kérem minden állattól, azonképpen az embertől, kinek-kinek atyjafiától számon kérem az ember életét. Aki ember-vért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremté az embert.*” (I. Mózes 9:5-6).

31 Róma 13:1 „*(...) nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek*” (görögül: „*Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω, οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ θεοῦ, αἱ δὲ οὖσαι ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσὶν.*” Latinul: „*omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit non est enim potestas nisi a Deo quae autem sunt a Deo ordinatae sunt.*”) A királyok isteni jogon való uralkodásának dogmatikus értelmezésével szemben fontos hangsúlyozni, hogy az idézett szövegrészben „*hatalmasságként*” lefordított kifejezés, a görög ἐξουσία (*exúsia*), aminek jelentése: hatalom, tekintély, jogosultság, szabadság, lehetőség valaminek a véghezvitelére. Nem a hatalomgyakorló személyére, mint szubjektumra utal tehát, hanem magára a hatalmi jogkörre, az e jogkörrel bíró intézményre, mégpedig annak illetékességi és hatásköri keretein belül, mint amilyen klasszikusan a polgári közhatalmi jogkör is. A Vulgata latin nyelvű szövege is ezt tükrözi, amikor a tárgyi kifejezést „*potestas*”-ként adja vissza. Ebből eleve következik, hogy az adott jogköröket betöltő szubjektumok hatalomgyakorlásának eleve keretet szab az adott hatalmi szférához rendelt jogkör, aminek túllépése az érintett eljárását illegitimmé, bizonyos szinten túl törvénytelené teszi.

32 „*Az egek az Úrnak egei, de a földet az ember fiainak adta.*” 115. Zsoltár 16.

33 II. Mózes 20:3 és V. Mózes 5:7.

Mindezekben a királlyá való felkenés gyakorlata³⁴ sem változtatott. Bár ez a társadalom irányában az isteni kiválasztás, illetve *Isten*hez kapcsolódás kifejezését szolgálta,³⁵ egyáltalán nem jelentette egyben az érintett isteni természetűvé lényegülését is, mint azt a felkent izraelita királyok, így például a „minden fejedelem mintaképének” tartott *Dávid* erkölcsi bűneinek ténye és leírása is példázta). Se nem jelentette a király törvények fölé emelését, jogosítványt az öntörvényűségre. A király továbbra is a törvények alá rendelt ember maradt,³⁶ akinek ráadásul a felkenetés okán immár *Isten* előtti hatványozott és közvetlen felelősségévé is vált a törvények érvényre juttatása és betartása.

A király, illetve államvezetők irányában sem a *Tóra*, sem az Újtestamentum nem ír elő semmiféle kultikus hódolatot. Még a kormányzottak engedelmisségi kötelezettsége sem feltétlen, ez csak a törvényes hatalomgyakorlás irányában van előírva.³⁷ Az Újtestamentum felhívása az államvezetőkért való imádkozásra sem jelenti valamiféle emberfeletti státusz lefektetését, hiszen nem a vezetőkhez, hanem a vezetőkért való imádkozásról szól, éppen annak elősegítése érdekében, hogy a közjót szolgálják, mégpedig eredményesen.³⁸

2.5. Kormányzotti részvétel

Az államhatalom törvények alá rendelésében fontos szerepet játszott a király-törvénynek az a rendelkezése, ami egyértelműen (többszörösen nyomatékosítva) leszögezi: a királyt a nép, illetve a nép képviselői „teszik/emelik” maguk fölé („*ezt mondod: Királyt teszek magam fölé*”). Ezzel a törvény deklarálja, hogy a király, mint szubjektum legális hatalma a kormányzottak elhatározásából és beleegyezéséből ered. A társadalom előtt tehát önmagában, automatikusan erre az isteni kiválasztás, illetve isteni jogra való hivatkozás nem vezetett még a korabeli izraeli teokráciában sem, és nem vezethet egy korban sem.

Jól példázta ezt Izrael első királyának, *Saul*nak (uralkodási ideje: i.e. 1050-1010)³⁹, majd az őt követő *Dávid*nak (uralkodási ideje: i.e. 1010-970) a beiktatása is. Mindkettőjüket eredetileg *Sámuel* próféta kente föl királynak, de egyikük sem foglalhata el hivatalát pusztán a felkenetés által, a kormányzottak elfogadása nélkül.⁴⁰ Sőt *Dávid*nál, aki két részletben vált az összes izraelita törzs királyává, a kormányzottak általi elfogadás szakaszaihoz igazodva maga a felkenetés is megismétlésre került.

34 Az izraelita királyok nagy többsége eleve nem is került külön felkenetésre. Az Ótestamentum legalább is mindössze *Saul* (I. Sámuel 10:1 és 10:17-27; valamint 11:12-15), *Dávid* (I. Sámuel 16:1 és 16:13; II. Sámuel 2:4 és 5:3), *Sámon* (I. Királyok 1:32-40; I. Krónika 29:20-22), *Jéhu* (II. Királyok 9:1-13), *Joás* (II. Királyok 11:12; II. Krónika 23:11) és *Joákház* (II. Királyok 23:30) felkenetéséről számol be.

35 A felkent személy irányában pedig a feladat ellátásához szükséges karizmák és védelem közvetítését.

36 V. Mózes 17:18-20.

37 A Biblia társadalmi tanítása szerint a közhatalom gyakorlása erkölcsi legitimációhoz van kötve: „*Mert a fejedelmek nem a jó, hanem a rossz cselekedetnek rettegésére vannak.*” (Róma 13:3a). „*Engedelmeskedjetez azért minden emberi rendelésnek az Úrért: akár királynak, mint feljebbvalónak; Akár helytartóknak, mint akiket ő küld a gonosztevők megbüntetésére, a jól cselekvőknek pedig dicsérésére.*” (I. Péter 2:13-14). A kormányzottakat tehát ezeken a kereteken belül köti engedelmisség. Ha a hatalom fölcseréli a „jót” és a „rosszat”, elveszti isteni legitimációját, megszűnik emberi követésre érdemesítésre, sőt végső soron polgári ellenállásra nyílik jog: „*Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek*” (Apostolok Cselekedetei 5:29).

38 I. Timóteus 2:1-2: „*Intelek azért mindenek előtt, hogy tartassanak könyörgések, imádságok, esedezések, hálaadások minden emberekért; Királyokért és minden méltóságban levőkért, hogy csendes és nyugodalmas életet éljünk, teljes istenfélelemmel és tisztességgel.*”

39 Datálás a *Gershon Galil*-féle kronológia alapulvételével történik itt és a tanulmány további részeiben is.

40 *Saul* felkenetéséről és beiktatásáról lásd I. Sámuel 10:1 és 10:17-27; 11:12-15. *Dávid* első felkenetéséről lásd I. Sámuel 16:1 és 16:13; beiktatásáról lásd II. Sámuel 2:4 és 5:3.

Mivel Dávid az ideális államvezető ősképmintája is a Bibliában,⁴¹ az ő beiktatásának ismertetése kifejezetten üzenetértékű is arról, hogy *Isten* kiválasztása ellenére is a kormányzottaknak, illetve azok képviselőinek a felhatalmazása szükséges a legális kormányzáshoz.

Dávid először csak Júda népe fölött nyert királyi hatalmat, mert a többi izraelita törzs Saul király fiát, *Isbósetet* követte.⁴² Több év után aztán az északi törzsek is Dávidot ruházták föl a királyi hatalommal, amit erre irányuló ünnepélyes szerződés alapozott meg: „*Eljövénnek azért Izráelnek minden vénei a királyhoz Hebronba, és frigyet tőn velük Dávid király Hebronban az Úr előtt, és királlyá kenék Dávidot Izráel felett.*”⁴³

Kifejezetten a király és a nép képviselői közti szövetségekötést (frigy = héber: *berít*, azaz szövetség, szerződés)⁴⁴ tár itt elének a leírás, mint ebben az esetben egyenesen a királlyá váló felkenetés alapfeltételét és a királyi hatalomgyakorlásnak a kormányzottakkal rögzített feltételekhez kötését, mely feltételektől szintén nem lehetett eltérni.⁴⁵ A kormányzott részvétel elvének a király-törvénybe való beiktatása eleve a nép jogait védő fékként volt hivatott szolgálni a királyi hatalommal szemben. A király-törvény ráadásul még magának a királyság intézményének a bevezetését illetően is egyfajta opcionalitást tükröz („*ezt mondd [sic! ve-ámartá]: Királyt teszek magam fölé*”), ellentétben a bírósági rendszer felállításának határozott kötelezettségével, amit éppen a király-törvény rendelkezéseit megelőzően rögzít a *Tóra*.⁴⁶

2.6. A király-törvény keretei

A király-törvény a királyi hatalomgyakorlást hangsúlyosan a törvény keretei közé zárja. Alapkötelezettségévé teszi a királynak és elvi éllel a mindenkori vezetőknek a törvény megtartását és az annak alapján való kormányzást. Mint írja, a király „*tartsa meg e törvénynek [tóra] minden ígését [dávár = szó, parancs], és e rendelkezéseket [chók=szabály, rendelet, előírás], hogy azokat cselekedje (...), el ne hajoljon a parancsolattól [micvá] jobbra vagy balra (...)*”. Ez a kor viszonyai között az államvezetés alárendelését jelentette a törvény uralmának, ami történelmi precedens. Nyomatékosan megköveteli a királytól a törvény ismeretét, folyamatos szem előtt tartását, tanulmányozását: (a király) „*írja le magának könyvbe*

41 I. Sámuel 13:13-14; Apostolok Cselekedetei 13:22. Az izraelita királyok közül Dávidot (egyedülként) kifejezetten, mint az „*Úr szíve szerint való embert*” örökíti meg az Ó- és Újtestamentum, akinek uralkodását *Isten* megkoronázta a Dávid házával kötött külön szövetséggel (II. Sámuel 7:16; I. Krónika 17:11-14; 89. Zsoltár 29-38.) Az ő uralkodását ismerteti az Ótestamentum a legnagyobb terjedelemben.

42 II. Sámuel 2:4-11.

43 II. Sámuel 5:3.

44 A Septuaginta fordításában: „*καὶ ἔρχονται πάντες οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραὴλ. πρὸς τὸν βασιλέα εἰς Χεβρων, καὶ διέθετο αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ διαθήκην (diathékén) ἐν Χεβρων ἐνώπιον κυρίου, καὶ χρίουσιν τὸν Δαυὶδ εἰς βασιλεία ἐπὶ πάντα Ἰσραὴλ*”. A *Vulgata* a „*foedus*” szóval adja vissza a frigy jelentését, ami szövetségi szerződést jelent: „*venerunt quoque et senes de Israhel ad regem in Hebron et percussit cum eis rex David foedus in Hebron coram Domino unxeruntque David in regem super Israhel*.” A Pecz Vilmos által szerkesztett Ókori lexikon leírása szerint a *foedus* „*szoros értelemben véve bizonyos formák szerint ünnepiesen kötött állami szerződés*”, lásd <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/3207.html>.

45 Hasonló szövetségi szerződés (héber: *berit*, görög: *diathéké*, latin: *foedus*) megkötéséről olvashatunk az ugyancsak felkenetésben részesített Joás király (uralkodott: i.e. 842-805) beiktatása kapcsán is (II. Királyok 11:17).

46 V. Mózes 16:18-20 és 17:8-13, vö. 17:14-20. Lásd: Babiloni Talmud, Negyedik rend, Szanhedrin fejezet 20b:8-9. FLAVIUS, The Antiquities of the Jews, IV. Könyv, 8. Fejezet, 17. pont.

e törvénynek mását (...) és legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében (...).⁴⁷ Jellemző, hogy a király-törvény királynak címzett két tevőleges rendelkezése a törvénynek való alárendelődésre irányul: a Tóra lemásolására és megtartására.⁴⁸

Az összes többi rendelkezés tiltó rendelkezés. Tilalmazza a közhatalmi pozíció nyereszkedésre való felhasználását: a király „sok lovat ne tartson”, (ez egyben az elnyomásra és az öncélú háborúskodásra alkalmas hatalmi potenciál kiépítésével szembeni óvintézkedés is); „sok feleséget se tartson”; „se ezüstjét, se aranyát felettébb meg ne sokasítsa.”⁴⁹ Figyelmeztet a közérdek, a köz szolgálatának szem előtt tartására: „fel ne fuvalkodjon az ő (a király) szíve az atyjafiai ellen” (ne éljen vissza hatalmával, ne zsákmányolja ki a népet). Mindenek előtt pedig azt hangsúlyozza a nép szabadságának megőrzése érdekében, hogy „a te atyádfiai közül emelj magad fölé királyt; nem tehetsz magad fölé idegent, aki nem atyádfia;”⁵⁰ (a király) a népet vissza ne vigye Egyiptomba, hogy lovat sokasítson.” Egyiptom a szolgaság rendszerét testesítette meg, amelynek még gazdasági érdekből se essen csapdájába a király – szól a figyelmeztetés.

A király-törvény tehát – mint korábban említettük – nemhogy privilégiumokkal nem ruházza föl a mindenkori államvezetőket, hanem kifejezetten önmegtartóztatásra kötelezi őket. Megtilt nekik olyan dolgokat (sok feleség tartása, anyagi javak fölöttébb való megszorítása), amelyek egyébként a „polgári” életben nem estek tilalom alá, a hatalom birtokában azonban visszaélésre csábítanak, ahogy Kálvin János maga is írja a tárgybeli korlátozásokról: „Körülhatárolja a király hatalmát, nehogy túlon túl felmagasztalja önmagát a méltósága dicsőségének folytán. Tudjuk ugyanis, mennyire csillapíthatatlanok a királyok vágyai, mivel azt képzelik, hogy a számukra minden törvényes. Ezért jóllehet ragyogó a királyi méltóság, Isten nem engedi, hogy a korlátlan hatalom ürügyeként használják fel, hanem korlátozza, törvényes keretek közé szorítja azt (...). Semmi sem nehezebb, mint egy nagy méltóságban lévőknek továbbra is tartani magát a mértékletességhez. Isten tehát (...) nem hiába parancsolja meg, hogy állandóan ki kell tartaniuk a kötelességeik teljesítésében (...). Sőt azt is megtiltja a királyoknak, hogy sok kincset halmozzanak fel, mert ez nem tehető meg fosztogatás és erőszakos zsarolás nélkül.”⁵¹ Közben pedig a vagyon arra sarkallja őket, hogy vakmerően vágjanak bele igazságtalan háborúba, s vaskosan pazaroljanak, végül pedig még zsarnoki szélsőségekre is ragadtassák magukat. Isten tehát először is azt akarja, hogy a királyok óvakodjanak, nehogy a gazdagság kergetése során kiszívják a nép véré, s nehogy eltékozzanak felesleges kiadásokra a helytelenül szerzett pénzt, és a másokéval legyenek szeszélyesek. Végül, nehogy törvénytelen dolgok megcselekvésére kísértse őket meg a gazdagság büszkesége.”⁵²

Aquinói Szent Tamás is leszögezi, hogy „a törvényes királyoknak a Második Törvénykönyvben megadott norma szerint kell uralkodniuk és kormányozniuk.”⁵³ Az idézett tórai rendelkezések világossá

47 A Misna Szanhedrin traktátusában ehhez hozzáfűzik, hogy a Tóra-tekercset a király „ha kimegy háborúzni, vigye magával, ha visszatér, hozza vissza magával; ha leül bíraskodni, legyen nála; ha leül enni, legyen előtte.” (Misna, Negyedik rend, Szanhedrin fejezet 2:4), magyarul lásd RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 121–155.

48 A Tóra 613 parancsolatba való elrendezése e két rendelkezést egybevonja.

49 A korlátozások, tilalmak magyarázatáról lásd Babiloni Talmud, Negyedik rend, Szanhedrin fejezet 21a-b; Misna, Negyedik rend, Szanhedrin fejezet 2:4; HACHINUKH, Mitzvah 499-502; MAIMONIDES, Mishneh Torah, Kings and Wars 3. fejezet 2-6. bekezdés.

50 Ez egyben az államszuverenitás megőrzésének tórai alapszakasza is.

51 „Ne szerezzen magának nagyon sok ’ezüstöt és aranyat – ez a figyelmeztetés szükséges, hogy megvédje a népet egy despota uralkodó kizsákmányolása ellen” – írja a szakaszhoz fűzött Tóra-kommentárjában Joseph Herman Hertz. Lásd HERTZ, Mózes öt könyve és a haftárak – V. Deuteronomium 222.

52 KÁLVIN, A törvény harmóniája – Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez 343–344.

53 AQUINÓI, A fejedelmek kormányzásáról 130.

teszik, hogy a vezetők hatalmának legitimitását és tartósságát a törvényi keretek megtartása és a hatalom rendeltetésszerű használata garantálhatja. Ezek alapozhatják meg, hogy a király (mint a törvény írja) „hosszú ideig éljen az ő országában és az ő fiai Izraelben”. Ez egyben ékesszóló bizonyítéka annak is, hogy – mint korábban is írtuk – a királyok felkenetése nem jelentette felemelésüket a törvények fölé.

Külön figyelmet érdemel, hogy az izraelita királyok – a királyságokra jellemző gyakorlattal szemben – nem rendelkeztek törvényalkotási jogkörrel sem. A király-törvényből feltűnően hiányzik az erre vonatkozó jogkör. Főszabály szerint maguk is jogalkalmazónak minősültek. A kormányzással járó rendelkezéseiknek, intézkedéseiknek pedig a *Tóra* normái szabtak kereteket, aminek betartásában ki voltak téve a próféták számonkérésének.

A *Tóra* király-törvénye tehát kizárta a királyi abszolutizmust, ami egyedülálló a korabeli viszonyok között. Az ókori izraeli állam ezért méltán nevezhető az emberiség első alkotmányos monarchiájának, amennyiben a *Tóra* király-törvényét a királyi hatalmat korlátozó alkotmányerejű alapidokumentumnak tekintjük, ahogy ezt tette számos zsidó és európai keresztény gondolkodó az elmúlt évszázadok során.⁵⁴

2.7. Az uralkodói felségjogok kérdése

A király-törvény értelmében a kormányzáshoz szükséges mozgásteret adó prerogatívák gyakorlása sem írhatta felül a *Tóra* normáinak rendelkezéseit. Meg kellett maradni azok keretei és törvényi célja – emberközi viszonylatban az életvédelem⁵⁵ és az úgynevezett arany szabályra⁵⁶ alapozott társadalomszervezés – között. Ezért a prerogatívák adta mozgástér sem korlátlan, nem lehet öncélú,⁵⁷ mert a használatát a társadalom védelme, a közjó, a kormányzottak javának szolgálata legitimálja.⁵⁸

54 A király-törvényben tükröződő politikai filozófiának az európai politikai gondolkodásra gyakorolt hatásával külön tanulmányban foglalkozunk majd. Ehelyütt csak röviden kívánjuk megjegyezni, hogy a kereszténység közvetítésével többek között megalapozta az angolszász rule of law koncepciót is. Gondoljunk csak a *Magna Charta Libertatumra* (1215), vagy olyan korszakalkotó művekre, mint például a *Henry de Bracton*hoz fűződő, a 13. század közepe tájára datált, a joguralmi elmélet lényegét megfogalmazó *De legibus et consuetudinibus Angliae* (*On the Laws and Customs of England*) című műre, továbbá a protestáns *Samuel Rutherford*nak a királyi abszolutizmus ellenében a törvényuralomról írt *Lex Rex* című könyvére. Utóbbi éppen az angol polgárháború alatt, 1644-ben jelent meg. *Bracton* megfogalmazza, hogy a király nem tehet mást a földön, csak azt, amit a jog szerint lehet („*Nihil enim aliud potest rex in terris... nisi id solum quod de iure potest...*”). Ahol nem a törvény, hanem az akarat uralkodik, ott valójában nincs is király. („*Non est enim rex ubi dominatur voluntas et non lex.*”). Lásd *BRACTON*, *De Legibus* II. 33. és 305. *Rutherford* szerint a királyt a zsarnoktól a törvényesség különbözteti meg, a királynak a törvényt kell képviselnie: „*élő törvényként*” kell a hatalmat gyakorolnia („*To be a king and an absolute master to me are contradictory. A king essentially is a living law; an absolute man is a creature that they call a tyrant, and no lawful king.*”) Lásd *RUTHERFORD*, *Lex Rex* XXIII. fejezet, *passim*.

55 Életvédelem (*pikkúach nefes*) elve. Eszerint a *Tóra* legfőbb célja az egyéni és az egyetemes emberi élet védelme, aminek értelmében – a rabbinikus és a zsidó-keresztény értelmezés szerint – a halálbüntetéssel szankcionált morális parancsolatok kivételével minden parancsolat felülírható az ártatlan emberi élet megmentése érdekében. Lásd *RUFF*, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 9-35.

56 III. Mózes 19:18: „*szersessed felebarátodat mint magadat*”. Az Újtestamentum megfogalmazásában „*Amit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal*”, lásd Máté 7:12; Lukács 6:31.

57 *Sámuel* próféta kifejezetten figyelmeztet a királyi (központosított) hatalommal való visszaélés veszélyeire, lásd I. Sámuel 8:9-22a. Az említett részben *Károli Gáspár* magyar bibliafordításában a király hatalmaként szereplő szöfordulat (I. Sámuel 8:9 és 8:11) nem jogosítványt takar, hanem azt írja le, ahogy az uralkodó adott esetben a jogosítványain önhatalmulag túllépve, zsarnoki módon ténylegesen eljár, mint például ez a későbbiekben ismertetett, *Nábót*-szőlő-birtok elorzásának ügyében is történt.

58 Ezért bélyegzi meg a Szentírás *Dávid* király önkényes népszámlálását az általa kiváltott isteni ítélet leírásával (I. Krónika 21.). A törvények uralma és a királyi felségjogok viszonyáról lásd *RUTHERFORD*: *Lex Rex*, XXV. fejezet; *BLACKSTONE*, *Commentaries on the Laws of England*, Book 1, Chapter 7, *LOCKE*, *The Second Treatise of Government*, XIV. fejezet.

Mivel a Biblia társadalmi tanítása szerint a jog az igazságosságból nyeri érvényét, ez az uralkodói felségjogok gyakorlására is áll. *Szent Ágoston* egyenesen rablóbandákhoz hasonlítja az igazságosság nélküli, azaz a törvénytelenül működő országokat.⁵⁹

2.8. A szolgáló hatalom elve

Az Újtestamentum – a tórai elvekkel összhangban – nyomatékosítja az államhatalom szolgálati, védelmi rendeltetését, kihangsúlyozza a szolgáló hatalom elvét, amikor a fejedelem hatalmát az emberek javát szolgálni hivatott tevékenységként írja le, ráadásul isteni felelősséggel, ahogy azt *Pál* apostol a római gyülekezethez címzett levelében írja: a fejedelem „*Isten szolgálója (...) a te javadra*”.⁶⁰ Témánk szempontjából ez azért is érdemel említést, mert a közhatalom szolgálati szerepével eleve ellentétben áll a törvények alárendelése az államvezetők kényének-kedvének.

Maga *Jézus Krisztus* is kihangsúlyozza a kormányzás szolgálati szerepét, elítélte annak az emberek fölötti uralkodásra való használatát: „*Jézus pedig magához szólítván őket (értsd: a tanítványait), monda nékik: Tudjátok, hogy azok, akik a pogányok között fejedelmeknek tartatnak, uralkodnak felettök, és az ő nagyjaik hatalmaskodnak rajtok. De nem így lesz közöttetek; hanem, aki nagy akar lenni közöttetek, az legyen a ti szolgátok; És aki közületek első akar lenni, mindenkinek szolgálója legyen: Mert az embernek Fia sem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és adja az ő életét váltságul sokakért.*”⁶¹ A hatalomgyakorlás „hatalmaskodássá” való eltorzítását megeléjegezve *Jézus Krisztus* határozott modellváltásra szólította föl követőit: a szolgáló hatalom elvének megvalósítására. Többek között ez az intelem is alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a zsidó-keresztény kultúrkörben sikerült az „élet és halál urává” torzult államhatalmat humanizálni.

2.9. Precedens értékű történelmi adalékok

Az Ótestamentum prófétai és történelmi corpusai a törvények felsőbbségének követelményét számos helyen megörökítik, több iránymutató leírást tartalmaznak erről. Ezek – a mózesi törvény értelmezéséhez hozzájárulva – precedens értékű útmutatásnak minősülnek, ekként fejtették ki hatásukat az utókorra.

Amikor *Mózes* *Józsue* váltotta az izraeliták élén, a vezetői tevékenységének megkezdéséről szóló leírás kihangsúlyozza a törvények alá vetett kormányzás alapelvét, kiemelve, hogy ez felsőbb, megmásíthatatlan, általános isteni követelmény: „*És lőn Mózesnek, az Úr szolgálójának halála után, szóla*

59 SZENT ÁGOSTON, *Isten városáról* I. köt. IV. k. IV. f. 265-266.

60 Róma 13:4a. *Rutherford* az idézett bibliai részre utalva írja: „A király, mint király formálisan és lényegében 'Isten szolgálója a mi javunkra' (Róma 13:4; 1.Timóteus 2:2), és nem lehet uralkodóként értelmezni, hanem eszközként, nem célként, sem akként, mint aki önmagáért van. Úgy gondolom, hogy Isten megtiltotta ezt az első király megformálásakor. (V. Mózes 17:18, 19, 20.)” [”The king, as a king, is formally and essentially the 'minister of God for our good,' (Rom 13:4; 1 Tim. 2:2,) and cannot come under any notion as a king, but as a mean, not as an end, nor as that which he is, to seek himself. I conceive God did forbid this in the molding of the first king. (Deut. 17:18, 19, 20.)”] Lásd RUTHERFORD: *Lex Rex*, XXV. fejezet. *Martin Luther* hangsúlyozza: a fejedelem „ne gondolkozzon ekkép: ország és népe enyém, úgy akarok cselekedni, mint nekem tetszik; hanem így: én az országé és népé vagyok, úgy kell cselekednem, ahogy nekik hasznos és jó; nem azt kell keresnem, miképp dölőfösködöm és uralkodom, hanem azt, hogy miképp őrizhetők és védhetők meg ők jó békével, s Krisztus legyen [a fejedelem] előképe (...)”. Lásd *Luther*: a világi felsőségről 401. Mindez összhangban van a közhatalom szolgálati jellegét ugyancsak kihangsúlyozó cicerói állambölcsélettel: „*Salus populi suprema lex esto*”, azaz a nép java legyen a legfőbb törvény. Lásd CICERO, *Törvények* III. könyv III. rész VIII. pont.

61 Márk 10:42-45. Lásd még Máté 20:25-28; Lukács 22:24-26.

az Úr Józsuének, a Nún fiának, Mózes szolgájának, mondván: (...) Csak légy bátor és igen erős, hogy vigyázz és mindent ama törvény szerint cselekedjél, amelyet Mózes, az én szolgám szabott elődbe; attól se jobbra, se balra ne hajolj, hogy jó szerencsés lehess mindenben, amiben jársz! El ne távozzék e törvénynek könyve a te szádtól, hanem gondolkodjál arról éjjel és nappal, hogy vigyázz és mindent úgy cselekedjél, amint írva van abban, mert akkor leszel jó szerencsés a te utaidon és akkor boldogulsz.”⁶²

Az izraelita államvezetés tórai joghoz való viszonyulása állandó értékelési szempontja az ótestamentumi könyveknek. Ennél fogva önmagukból az esetleírásokból és azok minősítéséből is normaértékű társadalmi tanítás fakad. A törvények felsőbbségének és elsőbbségnek fontosságát húzza alá például annak hangsúlyos bemutatása, hogy a Júda történetének legátfogóbb vallásügyi és államjogi reformját megvalósító Jósias király (uralkodási ideje: i.e. 640-609) programjának központi részét képezte a törvény uralmának helyreállítása a regnálását megelőző törvénytelenység időszaka után.⁶³ Külön erre szolgáló népgyűlést hívott össze, ahol nyilvánosan is felolvastatta a törvénykönyvet⁶⁴ és mind a király, mind az összesereglett nép kölcsönösen fogadalmat tettek annak megtartására. Magyarán: a vezetők és a vezetettek egyező akaratnyilvánítással a törvény uralma alá rendelték magukat.⁶⁵

Történelmi léptékű precedenst képez az Arauna/Ornán földbirtok ügy.⁶⁶ Ebben Dávid király még teokratikus államvezetőként is tartózkodott attól, hogy mások tulajdonát, akár még magának az Istennek való szolgálat céljára is, önkényesen elvegye, úgymond államosítsa. A király annak ellenére is pénzen vásárolta meg a jeruzsálemi templom későbbi felépítésének helyszínét képező ingatlant, hogy azt a tulajdonosa ingyen ajánlotta föl neki.

2.10. Az önkényesség tilalma

A király-törvény azon előírása, hogy a király *„el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra”*⁶⁷, magában foglalja az önkényes eljárás tilalmát is. Ez alapján a királyi önkény elítélése több alkalommal is visszaköszön az Ótestamentum történeti könyveiben. Így például az izraelita Nábót-szőlőbirtok királyi elorzásának és Dávid király önkényes népszámlálásának elítélése ügyében is. (Nábót-szőlőbirtok ügy; Dávid népszámlálási ügye).

62 Józsué 1:1 és 1:7-8. Hasonló figyelmeztetést tartalmaz Dávid királynak az utódjához, Salamonhoz intézett intelme (I. Királyok 2:1-3; I. Krónika 22:12-13). Salamon király maga is fölidézte ezt a követelményt (II. Krónika 6:16).

63 II. Királyok 22:8-20; 23:1-3; II. Krónika 34:14-32. Lásd erről: BRIGHT, Izrael története 306.; JOHNSON, A zsidók története 96.; GORDON – RENDSBURG, A Biblia és az ókori Közel-Kelet 270-275.; FLAVIUS, The Antiquities of the Jews, X. Könyv, 4. Fejezet, 2-3. pont; GRÜLL, Bibliai történelem – Ószövetség 182-183.; HORVÁTH, Az ókori Kelet jogfejlődése című alfejezet. In: Egyetemes állam- és jogtörténet I. 14.

64 Mára is vita tárgya, hogy a leírásban említett „törvénykönyv” (II. Királyok 22:8; II. Krónika 34:14), illetve „szövetség könyve” (II. Királyok 23:2; II. Krónika 34:30) vajon a teljes Tórát, azaz Mózes mind az öt könyvét, vagy csak Mózes ötödik könyvét (az úgynevezett Második Törvénykönyvet – a Deuteronomiumot) takarja-e. Véleményünk szerint a teljes corpusról van szó (II. Királyok 23:25–„Mózesnek minden törvénye” = latin: „omnem legem Mosi”, héber: „kól tórat móse”, görög: „panta ton nomon Moysé”), de tárgyunk szempontjából ez nem releváns, mert a királyi hatalomgyakorlásra vonatkozó, azt kifejezetten a törvények uralma alá rendelő rész egyébként is a Második Törvénykönyvben található.

65 Hasonló, a törvénynek való kölcsönös és általános alárendelődést kinyilvánító népgyűlésről szóló leírást tartalmaz Nehémiás könyve is, ami arról tudósít, hogy a babiloni fogságból a hazájába visszatérő zsidóság a törvény középpontba állításával kezdte meg a társadalom újrászervezését, lásd Nehémiás 8:1-9.

66 II. Sámuel 24:18-25. Erre a precedensre több keresztény gondolkodó is hivatkozik, így lásd AQUINÓI, A fejedelmek kormányzásáról 130.

67 V. Mózes 17:20.

A Nábót-szőlőbirtok ügyben – szemben az előbbieken ismertetett Arauna-földbirtok ügyben tanúsított törvénykövető királyi eljárással – a zsarnok Akháb, izraeli király (uralkodott: i.e. 873-852) és felesége Jezabel, a királyi tekintéllyel visszaélve, a királyné vezérletével, hamis vádon és hamis tanúk felvonultatásán alapuló, halálos ítélettel végződő koncepcióssal perrel orozták el a királyi lakhellyel szomszédos szőlőingatlant a birtokosától, aki a Tóra öröklési és földbirtokjogi rendelkezéseire hivatkozva megtagadta annak elidegenítését az arra szemet vető királynak.⁶⁸ Ez után hangozott el a törvénysértő királlyal szemben a következő isteni ítélet, Illés próféta tolmácsolásában: „Akkor szóla az Úr Thesbites Illésnek, mondván: Kelj fel, és menj Akhábnak, az Izraelbeli királynak eleibe, aki Samariában lakik, ímé ott van a Nábót szőlőjében, amelybe lement, hogy azt elfoglalja; És szólj néki, ezt mondván: Így szól az Úr: Nemde megölted-e és nemde el is foglaltad-e? És szólj néki, mondván: Ezt mondja az Úr: Ugyanazon a helyen, ahol felnyalták az ebek Nábót véré, ebek nyalják fel a te véredet is!”⁶⁹ Az a tény viszont, hogy az akhábi zsarnokság idején is egy (hamis tanúk felvonultatására épülő) koncepcióssal pert kényszerült a hatalom konstruálni a magánbirtok elvételéhez, azt jelzi, hogy még a törvénytelenység korszakában is rákényszerült bizonyos szintig fenntartani a törvényességnek legalább a látszatát. Ez is arra utal, hogy az izraelita államéletben a tórai jog – legalább is elviekben – határt szabott a királyi hatalomnak.⁷⁰

Egy másik hírhedt esetet képez Dávid király önkényes (Aquinoi Szent Tamás által „gőgösnek” titulált) népszámlálása (Dávid népszámlálási ügye).⁷¹ Dávid a tórai célokhoz nem kötött összeírást rendelt el, mai kifejezéssel élve egy a célhoz kötöttség elvét nélkülöző, készletező személyi adatgyűjtést. Ez így alkalmas volt a személyi adatokkal való visszaélésre, illegitim hatalmi célok megvalósítására az emberek fölött.⁷² Jellemző, hogy még az összeírás lebonyolításával megbízott hadseregvezér, Joáb is felszólt az ellen. A történeti beszámoló szerint a visszaélés tragikus isteni ítéletet váltott ki: hetven-ezer ember halálozott el a hirtelen kitört pestisben. Örök időkre példázza, hogy a törvények uralmát áthágó kormányzás a törvénytelenység mellett egyben mekkora nemzetbiztonsági kockázatot is jelent.

Az Újtestamentum is megerősíti a törvények uralmáról elmondottak mindmáig ható érvényét. Jézus Krisztus, annak ellenére, hogy ő egyben a legfőbb, az isteni szuverenitás hordozója is, maga is kihangsúlyozza a törvények felsőbbségének doktrínáját a Hegyi Beszédben: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy

68 Nábót szőlőbirtokának hírhedt – sokat hivatkozott – esete (1. Királyok 21:1-16) is bizonyítja, hogy az I. Sámuel 8:10-18-ban írt figyelmeztetés, miszerint a királyok a hatalmuk birtokában például „elveszik legjobb szántóföldjeiteket, szőlőhegyeiteket és olajfás kertjeiteket és szolgálókat adják”, nem királyi előjogokat rögzít, hanem hatalmi visszaélésekre figyelmeztet. A Tóra földbirtokjogi rendelkezéseiről lásd: III. Mózes 25:23; IV. Mózes 36:7.

69 I. Királyok 21:17-19.

70 A mózesi törvény alapján halálos ítéletet csak főbenjáró bűnben, minimum két tanú egybehangzó terhelő vallomására lehetett alapítani (V. Mózes 17:6). A tanúbizonyítási kötelezettség általános előírása önmagában is a törvényuralom biztosítására volt hivatott, mivel (elméletileg) gátat állított az államvezetők önkényes eljárása elé is. Más kérdés, hogy a fenti ügy és maga Jézus Krisztus törvénytelen elítélése is megmutatja, hogy a gyakorlatban ezeket a szabályokat is sokszor áthágták. Ezért a prófétai figyelem nemcsak a kormányzók, hanem az államélet többi szereplője, így például a bírák tevékenységére is kiterjedt. Lásd például Ézsaiás próféta fellépését a törvénytelen ítélkezéssel szemben: „Jaj a hamis határozatok határozóinak, és a jegyzőknek, akik gonoszt jegyeznek, hogy elriasszák a gyöngéket a törvénykezéstől, s elrabolják népem szegényeinek igazságát, hogy legyenek az özvegyek az ő prédájuk, és az árvákban zsákmányt vessenek”, Ézsaiás 10:1-2, valamint ugyanerről Ézsaiás 5:23.

71 I. Krónika 21:1-14; 27:24. Lásd hozzá AQUINOI, A fejedelmek kormányzásáról 130.

72 Az izraelita társadalomban korábban is sor került már összeírásokra, ezek azonban kifejezetten tórai alapon álltak, célhoz kötöttek voltak: összhangban az életvédelem tórai alapjával nemzetvédelmi célhoz kötődtek (hadrafogható felnőtt férfilakosság összeírása), illetve a tulajdonjog biztosításával, védelmével (honfoglalást követő földosztás előkészítése), majd a babiloni fogságból való visszatérés utáni újjáépítéssel. Tórai alapú népszámlálásokról az ókori izraelita társadalomban lásd II. Mózes 30:11-16; IV. Mózes 1; IV. Mózes 26; Ezsdrás 2; Nehémiás 7:5-69.

betöltsem. Mert bizony mondom néktek, míg az ég és a föld elmúlik, a törvényből egy jóta⁷³ vagy egyetlen pontocska (értsd: írásjel)⁷⁴ el nem múlik, amíg minden be nem teljesedik (értsd: meg nem valósul).⁷⁵

Mind az Ótestamentum, mind az Újtestamentum örök figyelmeztetése van abban is, hogy a törvényesség ellentéte, a törvénytelenység a gonosztságot megtestesítő Antikrisztushoz, mint „*törvénytaposóhoz*”⁷⁶ illetve annak világrendszeréhez van kötve, aki „*véli, hogy megváltoztatja az időket és a törvényt (...)*”⁷⁷

2.11. A korabeli kontrollmechanizmus

Mindazáltal, hogy a hatalomgyakorlás törvényhez kötöttségének követelményét a *Tóra* világosan megfogalmazza, mégsem rendelkezik külön a számonkérésre vonatkozó formalizált eljárási rendről. A királyi hatalomgyakorlás hivatali, jogi részleteiről nincsen leírás, és erről másutt sem olvasunk.⁷⁸ Ennek ellenére sem maradt azonban az államvezetés a törvények uralmát számonkérő kontroll nélkül, csak ennek mikéntje az ókori izraelita állam teokratikus jellegéből adódóan jogon kívüli úthoz volt kötve.

A számonkérés intézményét a próféta szolgálat jelentette, aminek mindenki, így az államvezetők általi figyelembe vételét is, tórai rendelkezés írta elő.⁷⁹ A próféta intézmény az izraelita teokratikus államrendben gyakorlatilag önálló hatalmi ágként funkcionált, ami rendkívüli súlyt adott neki. Az *Isten* szócsöveiként és mindemellett a kor nyilvánosságának oszlopaiként is tevékenykedő próféták gondoskodtak a vezetők figyelmeztetéséről, törvénysértéseinek feltárásáról, megítéléséről és mindannyiunk tanulságára szolgáló, máig ható világgá kürtöléséről. Ez a prófétai jogkör és eljárás nagy mértékben befolyásolta a vezetők társadalmi tekintélyét.⁸⁰ Ez a tórailag megalapozott, de jogilag mégsem rögzített eljárás, még ha jogon kívüli (*Isten* előtti és erköcsi, politikai) felelősségrevonás formájában is, de a törvények uralmának alapelvét tükrözte és volt hivatott biztosítani a próféták egyéb szerepkörei mellett.

Bőséges a tárháza azoknak a Szentírásban rögzített eseteknek, amelyek a törvénysértések elítélésével máig hatóan kifejezik, hogy senki, így az államvezetők sem állhatnak a törvények fölött. Az államvezetés ellátása sem jelenthet menlevelet a törvények negligálására, vagy pusztán uralmi eszközzé való lealacsonyítására, mint mondani szokták: a törvények uralmának lecserélésére a törvények általi uralkodással. Példaként álljon itt három olyan próféta ítélethírdetés, ami megörökíti, miként fedték a próféták mind az időközben kettészakadt izraeli monarchia északi és déli utódállamának, Izraelnek és Júdának királyait és „kabinetjeit” önkényük és törvénytelenységük miatt.

73 A görög „*ióta*” utalás a héber ábécé legkisebb betűjére (jód=i, j), ami egy kis vesszőre hasonlít.

74 A görög „*keraira*” szó jelentése itt a betű kiálló csücske (szarvacska, csáp, kiálló rész), a hasonló más betűktől való megkülönböztetést segítő apró kiszögellés egyes héber betűkön.

75 Máté 5:17-18.

76 II. Thesszalonika 2:8. Az eredeti görög szó (*anomosz*) jelentése: törvénytelen, törvényen kívüli, törvénszegő, aki nincsen alárendelve/nem rendeli alá magát a törvénynek.

77 Dániel 7:25b.

78 Nincs tudomásunk róla, hogy bármelyik államvezető ellen formális hivatalos eljárás folyt volna törvénysértés miatt. Sőt maga a szóban hagyományozott törvényértelmezések utólag írásba foglalt kompilációja, a *Misna* úgynevezett Szanhedrin traktátusa is ilyen esetek meg nem történtéről tanúskodik, mivel rögzíti, hogy a „*király fölött nem hozható ítélet*” – bár rögtön megjegyezzük, hogy ezt az írásbeli *Tóra*, de még a *Dávid* házával kötött speciális isteni szövetség sem zárja ki kategorikusan. *Misna*, Negyedik rend, Szanhedrin fejezet 2:2. Magyarul lásd RUFF, A *Misna* Szanhedrin traktátusa 121-155.

79 V. Mózes 18:15 „*Prófétát támaszt neked az Úr, a te Istened között, a te atyádfiai közül, olyat, mint én, azt hallgassátok!*” Ez a rendelkezés egyben a 613 *micva* egyik tevőleges parancsolatát képezi.

80 Ezért még az *Akháb*-féle zsarnokok is igyekeztek ügyelni a látszatra, és lekenyerezett prófétákkal vették körbe magukat. Lásd I. Királyok 22:1-28.

Mikeást az Ótestamentum prófétai corpusából idézzük: „Halljátok ezt, kérlek, Jákób házának fejei és Izráel házának vezérei! Akik útáljátok az ítéletet, és minden igazságot elcsavartok; Akik vérrel építitek a Siont, és Jeruzsálemet hamissággal! Kiknek fejedelmek ajándékért ítélnék (...). Azért ti miattatok mezővé szántatik a Sion, és köhalommá lesz Jeruzsálem, a templom hegye pedig erdős hegygé.”

⁸¹ Hozzá hasonló súlyú Jeremiás próféta két alábbi ítélethirdetése is: „Júda királya házának mondd meg: Halljátok meg az Úr szavát! Dávidnak háza, ezt mondja az Úr: Hamarsággal tegyetek igaz ítéletet, a nyomorultat mentsétek meg a nyomorgatónak kezéből, különben az én haragom kitör, mint a tűz és felgerjed, és nem lesz, aki megolthassa, az ő cselekedeteiknek gonoszsága miatt.”⁸² A másik: „Mert ezt mondja az Úr Sallum felől, Jósiásnak, a Júda királyának fia felől, aki uralkodik az ő atyja, Jósiás helyett: (...) Jaj annak, aki hamisan építi házát, felházait pedig álnokul; aki az ő felebarátjával ingyen szolgáltat, és munkájának bérét neki meg nem adja. Aki ezt mondja: Nagy házat építek magamnak és tágas felházakat, és ablakait kiszélesíti és cédrusfával béleli meg és megfesti cinóberrel. Király vagy-e azért, hogy cédrus után kívánczol? A te atyád nem evett és ivott-e? De igazságot és méltányosságot cselekedett, azért jó dolga volt. Igazságosan ítélte a szegényt és a nyomorultat, azért jó volt dolga (...) De a te szemeid és szíved csak a te nyereségedre vágynak, és az ártatlan vérére, és ragadozásra és erőszak elkövetésére.”⁸³ Mindhárom leírás túlmutat a szakralitás világán, kifejezetten világi jellegű közjogi kötelezettségek számonkéréséről tanúskodik!

A prófétai számonkérések – a monarchia teokratikus jellegének megfelelően – legtöbbször isteni ítélet kimondásával párosultak. Bár ez metajurisztikus szankció, de törvényi alapon minősítik és ezzel az ókori izraelita társadalmon, illetve koron túlmutató precedenssé avatják a tárgybeli törvényteleniségek elítélésének tényét. Ezáltal a törvények uralma követelményének téren és időn túlmutató üzenetét hirdetik.

Mai szemmel, különösen materialista, racionalista alapról nézve hiányérzetet kelthet az államvezetés számonkérésére vonatkozó törvényi eljárásrend hiánya, a felelősség erkölcsi-spirituális és politikai síkra korlátozódása. Az adott korra jellemző istenes világkép és teokratikus államfölfogás közepette azonban annak kifejezése, hogy a törvénszegő vezetőket egyenesen a mindenható *Isten* ítéli el, a legmagasabb szintű és elkerülhetetlen felelősségrevonhatóságot jelentette. Idejekorán tudatosítani igyekezett, hogy a törvénszegés következményei elől a hatalom birtokában sincsen menekvés. Mindez visszafordíthatatlan eszmei utat tört az államvezetéssel kapcsolatos, illetve annak mentén elkövetett törvénytiségekért való jogi felelősség és számonkérhetőség későbbi megalapozása felé.

3. Zárszó

Tanulmányunk rávilágít, hogy a joguralom elve – a törvényesség, a törvénynek az uralkodóval, államvezetéssel szembeni elsőbbségének és felsőbbbbségének követelménye (a „törvény uralma”) formájában – sarkalatos része a Szentírás társadalmi tanításának az Ó- és az Újtestamentum szerint is.⁸⁴ Az erre vonatkozó előírások az ókori zsidó állam jogrendszerének részeként ráadásul jogtörténeti tényeknek

⁸¹ Mikeás 3: 9-12. Lásd még Mikeás 3:1-4.

⁸² Jeremiás 21:11-12.

⁸³ Jeremiás 22:11 és 22:13-17. Lásd még Jeremiás 22:1-5; Jeremiás 22:18-19.

⁸⁴ A törvényesség mellett a joguralom több más részelemének az előképeit is tartalmazza a Szentírás. Így a törvény előtti egyenlőségének, a jogbiztonságnak, a bíraskodás pártatlanságának és függetlenségének és az alapjogvédelemnek korai előképeit is. Ezek bemutatása további tanulmány(ok) tárgyát képezheti.

is minősülnek, e szempontból is joggal tartva igényt bemutatásukra. A tanulmányban taglalt előképek által tükrözött állam- és társadalomszervezési elvek messze megelőzték korukat. A belőlük származó kulturális, politikai és jogi inspiráció a kereszténység és a bibliaismeret elterjedése révén – különösen a Biblia nemzeti nyelvekre történt lefordítása után – döntő szerepet játszott a joguralom doktrínájának kifejlődésében, közvetítésében, elterjesztésében, és játszik ma is a megvalósításában.⁸⁵

Felhasznált irodalom és források

- AQUINÓI Szent Tamás: A Summa Theologiae kérdései a jogról. Budapest 2011
- AQUINÓI Szent Tamás: A fejedelmek kormányzásáról. Máriabesnyő 2016
- ARISZTOTELÉSZ: Politika (fordította: SZABÓ Miklós). Budapest 1984
- BEZA, Theodore: The Rights of Magistrates over their Subjects. 1574 <https://pages.uoregon.edu/dluebke/Reformations441/BezaRightsofRulers.htm> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- BLACKSTONE, Sir William: Commentaries on the Laws of England. 1765-1769 <https://lonang.com/library/reference/blackstone-commentaries-law-england/> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- BRACON, Henry de: De legibus et consuetudinibus Angliae (On the Laws and Customs of England) <https://amesfoundation.law.harvard.edu/Bracton/Framed/mframe.htm> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- BRIGHT, John: Izráel története. Budapest 1983
- CICERO: Az állam (fordította és a bevezető tanulmányt, jegyzeteket írta: HAMZA Gábor). Budapest 1995
- CICERO: A törvények. (fordította és a jegyzeteket írta: SIMON Attila). Budapest 2008
- CICERO: Oratio pro Cluentio (Cicero védőbeszéde Aulus Cluentius ügyében). 53.146 <http://archive.org/details/orationesrecogn01ciceuoft/page/n181/mode/2up?view=theater>
- DICEY: Albert Venn: Bevezetés az angol alkotmányjogba. Budapest 1902 http://real-eod.mtak.hu/3303/1/MTA_Konyvek_800238_000808456.pdf (letöltés: 2022. 07. 01.)
- Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on Human Dimension of the CSCE, 1-26. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf> (letöltés: 2022. 07. 15.)
- EURÓPAI bizottság: 2020. évi jogállamisági jelentés. A jogállamiság helyzete az Európai Unióban <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0580&from=EN> (letöltés: 2022. 07. 15.)
- FLAVIUS, Josephus: A zsidók története. (XI-XX. Könyv). Budapest 1983. A teljes művet angolul lásd
- FLAVIUS, Josephus: The Antiquities of the Jews. <https://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm> (letöltés: 2022. 07. 15.)
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Brósz Róbert és Pólay Elemér tankönyvének alapulvételével. Budapest 2020
- FRAADE, Steven D.: 'The Torah of the King' (Deut. 17: 14-20) in the Temple Scroll and Early Rabbinic Law https://www.academia.edu/1017285/The_Torah_of_the_King_Deut_17_14_20_in_the_Temple_Scroll_and_Early_Rabbinic_Law (letöltés: 2022. 07. 01.)

85 A Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás fémjelezte keresztény természetjogtan, a Magna Charta megszületésében szerepet játszó Stephen Langton, továbbá Henry de Bracton, Erasmus, Kálvin, Luther és Theodor Béza, Samuel Rutherford, Sir William Blackstone, James Madison és rajtuk kívül számos más keresztény gondolkodónak a bibliai útmutatásokon nyugvó munkássága mind fontos hozzájárulást képeznek ebben.

- FRIVALDSZKY János: Természetjog – eszmetörténet. Budapest 2001
- GORDON, Cyrus H. – RENDSBURG, Gary A.: A Biblia és az ókori Közel-Kelet. Gold Book 2006
- GRÜLL Tibor: Bibliai történelem – Őszövetség. Budapest 2019
- HACK Márta: Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény gyökerei. Díké 2017/1. sz. 9-32.
- HAMMURABI törvényei (fordította: KMO SKÓ Mihály). Kolozsvár 1911 angolul: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- HAMZA Gábor – KÁLLAY István: De Diversis Regulis Iuris Antiqui – A Digesta 50.17 Regulái latinul és magyarul. Budapest 1979
- HAMZA Gábor: A természetjog értelmezésének problémái: Cicero és a ius naturale fogalma. Jogtudományi Közöny 1995/11-12. sz. 523-529.
- HEGEDŐS Soma: A jogállamiság fogalmának teoretikai problémái az Európai Unió jogfelfogásának vonatkozásában. Külügyi Műhely 2020/2. sz. 5-24. https://kulugyimuhelyalapitvany.hu/wp-content/uploads/2020/11/01_KulugyiMuhely_HegedosSoma_doi.pdf (letöltés: 2022. 07. 01.)
- HERTZ J. H.: Mózes öt könyve és a haftárak – V. Deuteronomium. Budapest 1984
- HORVÁTH Barna: Angol jogelmélet. Budapest 2001
- HORVÁTH Pál: Az ókori Kelet jogfejlődése. In: Egyetemes állam- és jogtörténet I. Budapest 1978
- JOHNSON, Paul: A zsidók története. Budapest 2011
- JOHNSON, Paul: A kereszténység története. Budapest 2001
- KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest 2015
- KÁLVIN János: A törvény harmóniája – Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez, harmonikus formába szerkesztve. http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_a-torveny-harmoniaja_1.pdf (letöltés: 2022. 07. 01.)
- KÁLVIN János: A polgári kormányzatról. In: Institutio – A keresztényen vallás rendszere. II. Kötet, Negyedik Könyv 20. Fejezet. Budapest 2014
- LEVINSON, Bernard M.: The First Constitution: Rethinking the Origins of Rule of Law and Separation of Powers in Light of Deuteronomy. Cardozo Law Review 2006/4. sz. 1853-1888. https://www.academia.edu/207695/The_First_Constitution_Rethinking_the_Origins_of_Rule_of_Law_and_Separation_of_Powers_in_Light_of_Deuteronomy (letöltés: 2022. 07. 01.)
- LOCKE, John: The Second Treatise of Government. In: Two Treatises of Government (szerkesztette és bevezetőjét írta: MCPHERSON, C.B.) Indianapolis – Cambridge 1980, <https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- LUTHER Márton: A világi felsőségről. In: D. Luther Márton művei – Második rész: Egyházszervező iratok, III. kötet, IX. fejezet. Szerk.: Dr. MASZNYIK Endre. Pozsony 1906
- MAIMONIDES (Rambam): Mishneh Torah, Kings and Wars. (Laws of Kings and Wars, fordította: BRAUNER, Reuven). 2012. https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah_Kings_and_Wars?tab=contents (letöltés: 2022. 07. 01.)
- MAIMONIDES (Rambam): Sefer HaMitzvot (fordította: NATAF, Rabbi Francis). https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot?tab=contents (letöltés: 2022. 07. 01.)
- MÉSZÁROS István László: Lex Rex – A jog elsőbbsége az aktuálpolitikával szemben. Hetek 2013/12. sz. 14.
- MILTON, Michael A.: Foundations of a Moral Government – Samuel Rutherford's Lex, Rex. Tanglewood Publishing 2019
- Misna, <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah> (letöltés: 2022. 07. 01.)

- PHILO of Alexandria: The Special Laws, IV. <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book30.html> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- PLATON: Törvények (fordította: BOLONYAI Gábor – KÖVENDI Dénes – NÉMETH György). Budapest 2008
- Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011), 1-16. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (letöltés: 2022. 07. 15.)
- ROTTERDAMI Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése. Budapest 1992
- RUFF Tibor: A zsidó joggyakorlat bibliai alapjai Jézus korában. *Studia Biblica* 2020/1. sz. 123-135.
- RUFF Tibor: A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei. *Studia Biblica* 2021/1. sz. 9-35.
- RUFF Tibor: A Misna Szanhedrin traktátusa. *Studia Biblica* 2021/2. sz. 121-155.
- RUFF Tibor: Az Újszövetség és a Tóra. Budapest 2009
- RUGÁSI Gyula: A Törvény kapujában (Galata-levél 2,15-5,26). In: RUGÁSI Gyula: Léten túli etika. Budapest 2015
- RUTHERFORD, Rev. Samuel: Lex Rex, Or The Law And The Prince: A Dispute For The Just Prerogative Of King And People. 1644. <https://lonang.com/library/reference/rutherford-lex-rex/> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- Sefer HaChinukh (fordította: NATAF, Francis) Sefaria 2018 https://www.sefaria.org/Sefer_HaChinukh?tab=contents (letöltés: 2022. 07. 01.)
- Septuaginta fordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/lxx> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- Szent Ágoston: Isten városáról / De Civitate Dei I. és IV. kötet. Budapest 2005 és 2009
- Szent Biblia (fordította: KÁROLI Gáspár) Budapest 2017
- Tanakh, <https://www.sefaria.org/texts/Tanakh> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- Talmud, <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- The 613 Mitzvot (Commandments). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-613-mitzvot-commandments> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- THOMPSON, Gerald R.: Legal Foundations: The Framework of Law. LONANG Institute Online Library, <https://lonang.com/commentaries/foundation/framework-of-law/text/> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- TITUS, Herbert W.: Biblical Principles of Law. LONANG Institute Online Library, <https://lonang.com/commentaries/curriculum/biblical-principles-of-law/> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- TÓTH J. Zoltán: A jogállamiság tartalma. *Jogtudományi Közlöny* 2019/5. sz. 197-212.
- VARGA Zs. András: Jogállamiság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.) A magyar közjog alapintézményei. Budapest 2020, 347-397. https://jak.ppke.hu/uploads/articles/2166539/file/3_4_Jogallamisag.pdf (letöltés: 2022. 07. 01.)
- ZLINSZKY János (fordította és összeállította): A tizenkéttáblás törvény töredékei. Budapest 2020
- ZLINSZKY János: Ius publicum – Római közjog. Budapest 1997
- Vulgata fordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/vulgate> (letöltés: 2022. 07. 01.)
- WEISZ Barnabás Pál: A Tórában, ami Mózes 5 könyve, található 613 parancsolat. *Tárgy Micvot* 2019 https://www.academia.edu/41638685/A_T%C3%B3r%C3%A1ban_ami_M%C3%B3zes_5_k%C3%B6nyve_tartal%C3%A1lhat%C3%B3_613_parancsolat._T%C3%A1rgy_Micvot (letöltés: 2022. 07. 01.)